

**UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI GEOGRAFIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

DOMENIUL ISTORIE

**Rutenia Subcarpatică (Transcarpatia)
în relațiile internaționale
în perioada 1938-1945
(REZUMAT)**

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
prof. univ. dr. Gheorghe ONIȘORU**

**DOCTORAND:
Renata MOIȘ (MOIȘ-ȘIMAN)**

SUCEAVA, 2019

CUPRINS

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I. RUTENIA SUBCARPATICĂ ȘI POLITICA INTERNAȚIONALĂ A STATELOR EUROPENE, ÎN PREAJMA CRIZEI DE LA MÜNCHEN	17
1.1. Teritoriul, populația și simpatiile pro-maghiare în Rutenia Subcarpatică	19
1.2. Politica revizionistă a Ungariei Horthiste cu privire la „recuperarea” teritoriilor subcarpatice	35
1.3. Proiecte poloneze, diplomatice și nediplomatice, privitoare la Rutenia Subcarpatică	55
1.4. Carpato-rutenii americani și problema autonomiei Ruteniei Subcarpatice	65
CAPITOLUL II. POLITICA INTERNAȚIONALĂ FAȚĂ DE RUTENIA SUBCARPATICĂ ÎN CONTEXTUL CRIZEI DIN VARA ANULUI 1938	85
2.1. Impactul Conferinței de la München asupra Ruteniei Subcarpatice	86
2.2. Activitatea primului guvern autonom al Ruteniei Subcarpatice (11-26 octombrie 1938), în contextul crizei cehoslovace	109
2.3. Divizarea Ruteniei Subcarpatice în urma Arbitrajului de la Viena din 2 noiembrie 1938 și consecințele acestuia	126
CAPITOLUL III. UCRAINA CARPATICĂ ÎN POLITICA EXTERNĂ A CELUI DE-AL TREILEA REICH, ÎN PERIOADA 26 OCTOMBRIE 1938 - 12 FEBRUARIE 1939	156
3.1. Prietenia germano-ucraineană din toamna anului 1938, în contextul argumentării naziste a „teoriei privind Ucraina Mare”	157
3.2. Raporturile dintre Germania și Ucraina Carpatică în contextul instaurării unui regim autoritar în Ucraina Carpatică (noiembrie 1938 – ianuarie 1939)	170
3.3. Instaurarea dictaturii politice a partidului unic, în preajma alegerilor în Seimul Ucrainei Carpatice, în contextul aventurilor și provocărilor germane	203
CAPITOLUL IV. RUTENIA SUBCARPATICĂ ANEXATĂ DE UNGARIA ȘI RELAȚIILE SOVIETO-CEHOSLOVACE (MARTIE 1939 - OCTOMBRIE 1944)	233
4.1. Dimensiunea internațională a conducerii administrației militare maghiare din Rutenia Carpatică (martie – iunie 1939)	234
4.2. Comisariatul de regență al Teritoriului Subcarpatic în contextul celui de-al Doilea Război Mondial	276

4.3. Planurile lui E. Beneš referitoare la Rutenia Subcarpatică și acordul Kremlinului privitor la statutul cehilor, slovacilor și carpato-ucrainenilor (toamna 1939-1942)	347
4.4. Refugiații din Subcarpatia – nucleul unității militare cehoslovace înființate pe teritoriul URSS (1942 - începutul anului 1943)	359
4.5. Subcarpatia / Transcarpatia în contextul relațiilor sovieto-cehoslovace de la tratatul de alianță (decembrie 1943) la acordul de alianță din 8 mai 1944	369
CONCLUZII	386
BIBLIOGRAFIE	393
LISTA ANEXELOR	430
ANEXE	434

CUVINTE CHEIE:

Rutenia Subcarpatică, Transcarpatia, politica internațională, autonomie, dictatură, administrație militară, refugiați, tratat de alianță, carpato-ucraineni, al Doilea Război Mondial, Stalin, Edvard Beneš, Comisariat de Regență

INTRODUCERE

Obiectivul cercetării de față constă în a stabili locul și rolul RS (Transcarpatiei) în relațiile internaționale, în anii 1938-1945, perioada cea mai dramatică din istoria umanității. În pofida marginalizării sale aparente, pe fundalul unor schimbări generale din Europa, problema Ruteniei Subcarpatice și a populației ei autohtone, rusinii subcarpatici, a fost de cel puțin trei ori în secolul XX obiectul negocierilor internaționale și al diferitelor acorduri: în 1919 la Paris, în 1938 la Viena și în 1941-1945 la Londra și Moscova.

Imediat după revoluția din octombrie 1917, guvernul bolșevic al lui Vladimir Lenin a proclamat printre cele mai importante principii în politica sa externă „*dreptul națiunilor la autodeterminare*”, care era perceput în mod obiectiv de către cârmuitorii statelor puternice din Occident ca o provocare periculoasă pentru orânduirea mondială existentă. Acestei ideologii urma să i se opună programul de reglementare pașnică al președintelui american Woodrow Wilson „*14 puncte*” bazat pe „*principiul naționalității*”. După observațiile renumitului istoric marxist Eric Hobsbawm, faptul că după terminarea Marelui Război acest principiu forțat s-a aflat în centrul politicii internaționale, a condus spre două circumstanțe neprevăzute: „*destrămarea marilor imperii multinaționale din Europa Centrală și de Est și Revoluția din Rusia care i-a silit pe aliați [Rusia, Marea Britanie și Franța au fost aliați în Antanta înainte ca Rusia să iasă din război și înainte de pacea cu Germania – autorul] să transpună în practică harta lui Wilson în locul hărții bolșevicilor*”.

Herbert Nicholson, expert în cadrul delegației britanice la Conferința de Pace de la Paris (1919), va mărturisi mai târziu: „*Noi am sosit având convingere fermă că trebuie încheiată o pace echitabilă și rațională. Am plecat conștientizând că acordurile impuse de noi dușmanilor noștri sunt inechitabile și iraționale*”. După cum s-a exprimat cu exactitate Joschka Fischer, în urma Primului Război Mondial, Europa a intrat într-o perioadă în care „*prin Europa hoinărește fantoma naționalismului, și nu cea a comunismului, precum spunea Marx în 1848*”. Privind Ungaria, Tratatul de la Versailles s-a dovedit a fi inechitabil și irațional la pătrat. După anul 1919, Europa a devenit Europa lui Wilson și nu Europa lui Lenin, și dacă Cehoslovacia i-a fost cea mai bună noră cu trei „fiice creatoare de stat” – cehii, slovacii și rutenii subcarpatici –, atunci Ungaria s-a ales cu rolul fiicei vitrege orfane cu surori sau verișoare duse de către noii stăpâni (SUA, Franța și Anglia) la câteva orfelinat învecinate.

Nu o singură dată, în istoria mondială a tragicului secol XX, s-a întâmplat că soarta unor regiuni imense și a unor comunități umane mari depindea de soluționarea problemelor legate de teritorii și popoare mici. Cu toate că părea a fi marginală pe fundalul mișcărilor tectonice generale care aveau loc în Europa, problema Ruteniei Subcarpatice (RS) și a populației sale, cel puțin de trei ori a devenit subiectul unor tratative și acorduri internaționale: în 1919 la Paris,

în 1938 la Viena și între 1941 și 1945 la Londra și Moscova. În preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, teritoriul numit astfel la Conferința de Pace de la Paris din 1919, din nou s-a aflat în câmpul vizual al presei europene și mondiale, al diplomaților și generalilor.

Astfel, în perioada cercetată, soarta istorică a RS (după 1945 – a Transcarpatiei) a fost legată de cele mai mari trei puteri mondiale: SUA, cel de-al Treilea Reich și URSS. La „startul” constituirii portretului său istoric, RS reprezenta creația politicii internaționale a lui W. Wilson (SUA) în Europa (1918-1920) și a celui mai reușit proiect al său – Republica Cehoslovacă (1919-1938). La culmea maturității sale politice (1938-1944), RS autonomă a devenit complet dependentă de arhitectul și beneficiarul crizei europene de pe urma Conferinței de la München – Adolf Hitler (celui de-al Treilea Reich Nazist) și de aliatul lui Führer în cadrul „*Pactului AntiComintern*” – Ungaria Horthistă. Istoria romantică și dramatică a Ucrainei Carpatice (UC), conduse de preotul greco-catolic Augustin Voloșin care a durat doar câteva luni (1938-1939), va prezenta o dovadă directă a acestui fapt. Însă finalul (1944-1945) istoriei sale, care a durat un sfert de secol și pe parcursul căreia a fost observabilă pe arena internațională, i-a aparținut exclusiv lui Iosif Stalin (URSS comunistă).

În iunie 2015, elita politică, socială și cea intelectuală din Ucraina și Transcarpatia, comparativ cu alți ani și pentru prima dată în anii de independență, au ignorat „în mod tacit” jubileul de 70 de ani de „reunire” a Transcarpatiei cu Ucraina. În condițiile războiului neafișat ruso-ucrainean, la nivel național s-a hotărât să nu se amintească „ziua în care a răsărit soarele reuniunii” în Transcarpatia (29 iunie 1945), deoarece Acordul privind UC a fost încheiat cu Republica Cehoslovacă la Moscova și nu la Kiev, de către guvernul URSS în calitate de subiect al relațiilor internaționale cu drepturi depline și nu de către guvernul RSS Ucrainene. Din acest motiv, conducerea Republicii Ucrainene, în frunte cu Nikita Hrușciiov, n-a fost implicată în „anexarea legală” a RS /Ucrainei Transcarpatice (UT) la Ucraina Sovietică, din anul 1945. Așadar, în condițiile de război cu moștenitoarea URSS – Federația Rusă, se poate spune că nu ar fi nimic de sărbătorit.

Toate aniversările precedente (inclusiv cea din 2010) au fost sărbătorite la Kiev și la Ujhorod, la nivel național. Atunci nici în interiorul nici în afara granițelor nu se punea problema că puterea ucraineană n-a avut nicio legătură *de iure* sau *de facto* cu acordul interstatal semnat la Moscova în 29 iunie 1945 între guvernele Republicii Cehoslovace și URSS sau cu ratificarea acestui act de către organele legislative la Praga și la Moscova, în 22 și, respectiv, 27 noiembrie 1945.

Originea istorică a transformării Subcarpatiei/Transcarpatiei în obiectul politicii internaționale din toamna anului 1938 și până în vara anului 1945 vine din anii 1918-1919, atunci când problema apartenenței statale a „*teritoriului rusinilor de la sud de Carpați*” abordată la plebiscitul din orașul american Scranton (1918) a fost legitimată la nivel internațional, în orașul francez Saint-Germain (1919). Curând vom vedea dacă evenimentele de mare însemnătate pentru soarta acestei regiuni vor fi ignorate și în anii următori. Toate acestea sporesc actualitatea cercetării problemei RS (Transcarpatiei) în relațiile internaționale din perioada anilor 1938-1945.

Denumirea regiunii a suferit mai multe modificări, motiv pentru care în această lucrare vom opera adesea cu câțiva termeni oficiali: *Rutenia Subcarpatică* (RS) 1919-1939, *Ucraina Carpatică* (UC), 1938-1939, *Teritoriul Subcarpatic*, 1939-1944, *Ucraina Transcarpatică* (UT), 1944-1946 și *Regiunea Transcarpatică*, din ianuarie 1946; și termeni neoficiali (în funcție de context): *Rutenia Ungurească*, *Rutenia Carpatică*, *Rutenia Transcarpatică*, iar cel mai des vom folosi denumirea simplă – *Subcarpatia și/sau Transcarpatia*.

Politicienii și experții din Occident (democrații și liberalii) numeau acest teritoriu conform denumirii sale istorice – Subcarpatia (*Subcarpatien*), RS (*Subcarpatien Rus*), iar activiștii estici (naționaliștii și comuniștii ucraineni și ruși) îl numeau Transcarpatia (*Transcarpatien*), UT (*Transcarpatien Ukraina*). Uneori, materialele studiate propun chiar „simbioze” ale geografiei mentale vestice cu cea estică, precum: *Ucraina Subcarpatică*. Semnificativ în acest caz apare denumirea franceză a cărții lui Vasyl Markus „*L’Ukraine Subcarpathique*” (1956) (*Ucraina Subcarpatică*) redactată în ucraineană în 1992 sub denumirea *Ucraina Transcarpatică*, ceea ce nu corespunde denumirii ei autentice.

Reușita acestui demers științific se bazează pe studierea câtorva probleme:

1) cercetarea evoluției politicii internaționale privind RS (Transcarpatia), în preajma Crizei de la München, punând accent pe politica de revizuire a Ungariei, aspirațiile diplomatice și nediplomatice ale Poloniei și atitudinea rutenilor americani față de problema autonomiei RS;

2) clarificarea interesului internațional față de RS (Transcarpatia), în contextul Crizei de la München, în vara-toamna anului 1938, accentuând asupra impactului direct al Conferinței în acordarea de către Praga a autonomiei RS, activității primului guvern autonom în frunte cu Andrii Brodii și divizării teritoriului și populației RS în urma Arbitrajului de la Viena, din 2 noiembrie 1938;

3) dezvoltarea locului și rolului UC în politica externă a celui de-al Treilea Reich, în perioada 26 octombrie 1938 – 18 martie 1939, reliefând argumentarea nazistă a „teoriei Ucrainei Mari”, reliefând instituirea regimului autoritar al dictaturii politice monopartide în UC, pe fundalul încercărilor unei colaborări economice cu Berlinul, aventuri, provocări, agenți germani de influență și următoarea încercare a unei lovituri de stat în Hust, trădarea germană și soarta UC în contextul lichidării de către cel de-al Treilea Reich a statalității cehoslovace;

4) clarificarea importanței problemei subcarpatice (carpato-ucrainene) în politica externă a statelor vecine – România, Polonia și Ungaria, începând cu toamna anului 1938 și până în primăvara anului 1939;

5) examinarea situației în RS anexată de către Ungaria, în contextul relațiilor sovieto-cehoslovace, din martie 1939 până în octombrie 1944, subliniind dimensiunea internațională a conducerii administrației militare maghiare (martie – iunie 1939) și a comisariatului regent pe Teritoriul Subcarpatic (iulie 1939 – octombrie 1944), planurile lui Edvard Beneš privind RS și acordul Cremlinului la statutul cehilor, slovacilor și al ucrainenilor carpatici (toamna anului 1939-1942), constituirea scheletului unității militare cehoslovace pe teritoriul URSS constituite din refugiați subcarpatici (1942 – începutul anului 1943);

6) caracterizarea locului și rolului RS / UT în relațiile sovieto-cehoslovace în contextul tratatului de alianță (12 decembrie 1943) și a acordului de alianță (8 mai 1944) și apoi din toamna anului 1944 până în toamna anului 1945, insistând asupra ecoului internațional al evenimentului de pe teritoriul RS / UT eliberat de Armata Roșie, problema subcarpatică în demersurile guvernului cehoslovac și schimbul de mesaje între I. Stalin și E. Beneš (1945), precum și „promisiunile” secrete ale lui E. Beneš la Moscova (martie 1945) și programul de Košice al primului guvern al frontului național al cehilor și slovacilor privind RS;

7) evaluarea acordului sovieto-cehoslovac privind Ucraina Transcarpatică (29 iunie 1945), a particularităților ratificării lui (22 și 27 noiembrie 1945) și a consecințelor lor: schimbările teritoriale și schimburile de populație între URSS, Republica Cehoslovacă, Ungaria și România; a sorții tragice a evreilor, maghiarilor și nemților subcarpatici.

Cronologic lucrarea abordează perioada cuprinsă între 1938 și 1945, adică de la Conferința de la München (29-30 septembrie 1938), premisele ei, decizia și consecințele, și până la 22-27 noiembrie 1945 când a fost ratificat de către parlamentele Republicii Cehoslovace și URSS acordul sovieto-cehoslovac privind UT și consecințele lui.

Limitele teritoriale ale lucrării cuprind SUA, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, Germania, România și URSS, iar într-o măsură mai mică, Franța și Anglia, unde ne vom ocupa de instituțiile guvernamentale, diplomatice și structurile nediplomatice, angajate în problema subcarpatică / carpato-ucraineană / transcarpatică.

În lucrarea de față se vor folosi următoarele metode de cercetare: metodele generale științifice de analiză și sinteză, metoda istorico-critică, metoda analizei structurale și metoda „deconstrucției” sursei, metoda cantitativă (cliometrică), unele elemente din metoda „istoriei orale”, metoda prosopografică (pentru descrierea personalității), abordarea istorico-comparativă și analiza microistorică.

Subiectul cercetat dispune de o bază reprezentativă de surse, cu o capacitate de informații suficient de bogată pentru a realiza un demers științific cât mai veridic și echilibrat. Sursele folosite de noi ne permit, în general, să expunem un șir complex de probleme. Cu toate acestea, spre regret, unele informații prezintă subiectul doar parțial, lăsând multe probleme neclarificate, fiind discutabile sau pur și simplu neterminate. Însă cea mai mare problemă constă în faptul că multe surse au caracter preconcept, sunt pătrunse de șabloane ideologice și de naționalismul epocii cercetate. Toate acestea solicită eforturi în plus pentru verificarea surselor, chiar și a celor diplomatice. Mărturiile documentare ale epocii totalitare sunt subordonate unui canon de limbaj specific care necesită o deconstrucție vigilentă și sistematică.

Sursele folosite în cercetarea de față pot fi grupate astfel:

1) *acte* (juridice normative și individuale) care prezintă statutul juridic internațional și intern al RS (Transcarpatiei) în perioada cercetată;

2) *statistice* – care dezvăluie starea cantitativă a populației și starea calitativă a nivelului ei de trai, dinamica schimbărilor de populație ca rezultat al schimbării frontierelor, migrației, emigrației, deportărilor;

3) *epistolare* (scrisori oficiale și private, corespondență diplomatică, schimb de scrisori) ce permit sondarea jocurilor oficiale, secrete, personale privind obiectul de cercetare;

4) *narative* (cronici, memorii, jurnale) ale personajelor istorice din Subcarpatia / Transcarpatia și, îndeosebi, ale celor angajați în problema subcarpatică / transcarpatică, din cercurile oficiale și neoficiale și ale persoanelor vremii

5) *publicistice* (periodice) care oglindesc nivelul de competență informațională de pe vremea aceea și starea de reacție la politica internațională privind RS (Transcarpatia);

Baza metodologică a cercetării de față o constituie principiul istorismului cu regulile sale de politețe care cer de la autor respectarea neșovăitoare a argumentării „autorului” și argumentării „opiniilor predecesorilor”. Ne vom strădui să îndeplinim toate cerințele, respectând recomandările metodologice cuprinse în primul manual metodologic al asirianului Lucian din Samosata (cca. 119-cca. 190). În opinia autorului, istoricul trebuie să dețină calități și să respecte câteva reguli: „*Cum trebuie scrisă istoria*”: „[...] *curajos, incoruptibil, independent, iubitor al iubirii neprefăcute și al adevărului. Să nu fie atras nici de ură, nici de părtinire, să nu cruțe îndemnat de milă, de rușine sau de respect, ci să judece cu dreptate, arătând doar atâta bunăvoință cât merită fiecare. În cărțile sale va fi întocmai ca un străin, nu se va cunoaște că-i cetățean, fiindcă nu se va teme de legi și nu va fi supusul unui rege*”.

Peste mai mult de cincisprezece secole, profesorul din Rotterdam, Pierre Bayle (1647-1706) va menționa în „*Dicționarul istoric și critic*” (1696-1697) următoarele: „*Fiind nefavorabil pentru toate altele, istoricul trebuie să aibă grijă doar de interesele adevărului pentru care trebuie să jertfească cu sentimentul de jignire trezit de nedreptate, la fel și memoria despre binefacere, ba chiar și dragostea față de patrie. El trebuie să uite că aparține de o țară oarecare, că a fost educat într-o credință oarecare, că datorează unei sau altei persoane, că are unele sau altele rude și prieteni [...]. Dacă va fi întrebat de unde vine el trebuie să răspundă: «Nu sunt francez și nu sunt neamț, nu sunt englez și nu sunt spaniol, sunt cetățean al universului; eu nu-i slujesc nici împăratului, nici regelui Franței, slujesc doar adevărului; el este unicul meu rege căruia i-a dat jurământ de supunere»”.*

Vom încerca să formulăm principala ipoteză de lucru a demersului nostru bazându-ne pe metodologia criticismului maxim și a imparțialității absolute a istoricului: dacă în 1918-1919 SUA a recompensat Cehoslovacia oferindu-i „*teritoriul [maghiar] populat cu ruteni de la sud de Carpați*”, pedepsind astfel Regatul istoric Sf. Istvan pentru susținerea Germaniei imperiale în Primul Război Mondial, atunci, în 1938-1939, aceeași Germanie (dar Nazistă) printr-un cadou american oferit Cehoslovaciei i-a mulțumit Ungariei pentru participarea sa la *Pactul Anti-Comintern*. Însă, îndată ce, în 1944-1945, pentru Cehoslovacia a apărut șansa reală de a renaște între granițele de înaintea de Conferința de la München, în dorința de a se răzbuna asupra Ungariei și Germaniei, E. Beneš nu s-a gândit prea mult mulțumindu-i lui I. Stalin pentru eliberarea teritoriului statului său de naziști printr-un „onorariu” aprobat nu o singura dată – Subcarpatia / Transcarpatia. În opinia noastră, toate cele trei cazuri când RS a intrat în componența Cehoslovaciei (1919), Ungariei (1938 și 1939) și a Uniunii Sovietice (1945), par a fi „anexări legale”. De atunci și până acum, nu s-a mai efectuat o astfel de mașinație cu oameni de pe „pământul cu o mulțime de nume” din centrul Europei descoperit de cehi și de americani, o sută de ani în urmă.

Subiectul lucrării științifice de față are o tradiție *istoriografică bogată*. Istoria RS (Transcarpatiei) din perioada anilor 1938-1945 nu era săracă în istorici și în titlurile lor științifice, ci era săracă în producție științifică de calitate. De aceea gruparea istoriografiei subiectului dat după criteriul național nu are niciun sens deoarece fiecare istoriografie națională (mai ales cea ucraineană) este destul de părtinitoare și de angajată. De asemenea, nu va fi deloc de folos și gruparea cercetării în blocuri de probleme separate deoarece aceasta va mări volumul lucrării. În legătură cu aceasta, vom încerca să folosim „*principiul conului*” propus de către cercetătoarea din Kiev Natalia Iakovenko clasând literatura istorică existentă referitoare la problema în cauză în funcție de ierarhie, „*de jos în sus*”: „*poalele conului*”, „*mijlocul conului*” și „*vârful conului*”.

Astfel, pentru a realiza o selecție corectă la „*poalele conului*” vom pune eseurile istorice, enciclopediile și atlasele istorice care cuprind istoria generală a perioadei cercetate a RS – UC – Teritoriului Subcarpatic, UT. „*Mijlocul conului*” va fi reprezentat de cercetări renumite asupra istoriei RS (Transcarpatiei) consacrate special perioadei 1938-1945 va fi reprezentat de cercetări renumite asupra istoriei RS (Transcarpatiei) consacrate special perioadei 1938-1945. Cercetările problemei mai restrânse dedicate subiectului RS în perioada anilor 1938-1945, din perspectivă multilaterală, vor constitui „*vârful conului*”.

Analiza subiectului abordat în lucrarea de față a fost structurată în 4 capitole, echilibrate ca întindere, fiecare urmărind momente ce au influențat istoria Ruteniei Subcarpatice pe parcursul anilor 1938-1945.

CAPITOLUL I. RUTENIA SUBCARPATICĂ ȘI POLITICA INTERNAȚIONALĂ A STATELOR EUROPENE, ÎN PRAJMA CRIZEI DE LA MÜNCHEN

Primul capitol este consacrat cercetării evoluției politicii internaționale față de RS (Transcarpatia), în preajma Crizei de la München. În acest capitol se acordă atenție teritoriului, populației, simpatiilor pro-maghiare ale locuitorilor acestui ținut, realizărilor și erorilor politicii revizioniste a Ungariei, aspirațiilor diplomatice și nediplomatice ale Poloniei și atitudinii rutenilor americani față de problema autonomiei RS.

În urma Tratatului de la Saint-Germain din 1919, Rutenia Subcarpatică i-a revenit Cehoslovaciei doar din motive strategice care urmăreau crearea unei granițe comune cu România, opunându-se unei eventuale frontiere între Ungaria și Polonia. Era de înțeles faptul că mai devreme sau mai târziu Budapesta va pune problema revenirii RS la Ungaria, fosta patrie a rutenilor carpatici din sec. XI până în anul 1919. Până în septembrie 1938, statutul juridic al RS a fost reglementat de acordurile internaționale din 1919-1920. Astfel, Tratatul de la Saint-Germain semnat de Austria la 10 septembrie 1919 ȘI Tratatului de pace de la Trianon stipulau includerea „teritoriului rutenilor de la sud de Carpați” în componența Republicii Cehoslovace.

Conform datelor din recensământul guvernului din 1930, RS ocupa o suprafață de 12 694 km² cu o populație de 725 357 persoane; în 1921 și 1930 densitatea populației în RS pe km² era de 48 și, respectiv, 60 de locuitori. Aceasta reprezenta doar 9% din teritoriu și 5% din populația Republicii Cehoslovace. În ceea ce privește ocupațiile, statisticile arată că în agricultură, silvicultură și piscicultură lucrau 66,29% dintre locuitori, în industrie și meșteșugărie 11,94%, în comerț și în bănci 5,73%, în comunicații și transport 3,18 %, în profesii libere și serviciul public 5,21%.

Începând cu 11 octombrie 1938 Rutenia Subcarpatică intra în centrul atenției țărilor europene (mai ales a Ungariei, Poloniei și Germaniei), deoarece, orânduirea ei internă și amplasarea principalilor actori politici vor contribui la atragerea regiunii pe marea scenă internațională.

CAPITOLUL II. POLITICA INTERNAȚIONALĂ FAȚĂ DE RUTENIA SUBCARPATICĂ ÎN CONTEXTUL CRIZEI DIN VARA ANULUI 1938

Al doilea capitol este dedicat clarificării interesului internațional față de RS (Transcarpatia), în contextul Crizei de la München, din vara – toamna anului 1938. Acest capitol scoate în evidență impactul direct al Conferinței marilor puteri și acordarea de către Praga a autonomiei RS, activitatea primului guvern autonom în frunte cu maghiarofilul Andrii Brodii, divizarea teritoriului și a populației RS conform Arbitrajului de la Viena, din 2 noiembrie 1938, și consecințele lui.

Necesitatea clarificării interesului internațional față de Rutenia Subcarpatică (Transcarpatia), în contextul Crizei de la München, din vara – toamna anului 1938, scoate în evidență impactul direct al Conferinței marilor puteri și acordarea de către Praga a autonomiei RS. În urma Conferinței de la München, Cehoslovacia a pierdut 50% din industria grea, 66% din cea de cărbune, 70% din industria de energie electrică, 70% din siderurgie, 86% din industria chimică, 80% din cea a textilelor, a cincea parte din teritoriu și aproape un sfert din populație. În

urma înțelegerilor de la München, Republica Cehoslovacă și-a schimbat atitudinea față de minoritățile naționale. Slovacia și RS au obținut autonomia multășteptată, iar statul lor comun a fost transformat într-o republică federativă a cehilor, slovacilor și rutenilor carpatici.

Primul guvern autonom al RS a fost înființat în Praga, la 11 octombrie 1938 în componența propusă de Rada Națională a Ruteniei Carpatice, având în componență patru membri pro-ruteni. În fruntea acestui guvern se afla maghiarofilul Andrii Brodii – prim-ministru. Având în vedere situația geopolitică formată în Europa Centrală și de Est sub dictatul Germaniei, nu e nimic ciudat că guvernul autonom a existat doar 15 zile: din 11 și până în 26 octombrie. În acest scurt timp, a reușit să desfășoare trei ședințe, în 15, 18 și 22 octombrie.

În urma Conferinței de la München, politica externă a Germaniei era îndreptată spre lichidarea Cehoslovaciei și spre împiedicarea oricăror încercări privind unirea statelor situate la est de Germania. Al doilea guvern autonom îl avea ca prim-ministru pe A. Voloșin și era constituit din reprezentanți ai naționaliștilor ucraineni.

Arbitrajul de la Viena din 2 noiembrie 1938, prin care Germania nazistă și Italia fascistă au încercat să rezolve în mod pașnic pretențiile teritoriale ale Ungariei revizioniste, condusă de amiralul regent Miklós Horthy, a asigurat anexarea de către Ungaria a unor teritorii care astăzi fac parte din Slovacia, Ucraina și România, pe care Ungaria le-a pierdut în 1920 prin Tratatul de la Trianon la sfârșitul primului război mondial, și pe care a încercat mereu să le reocupe. În urma Arbitrajului de la Viena, rămânea deschisă problema delimitării frontierei dintre Ungaria și Cehoslovacia.

CAPITOLUL III. UCRAINA CARPATICĂ ÎN POLITICA EXTERNĂ A CELUI DE-AL TREILEA REICH, ÎN PERIOADA 26 OCTOMBRIE 1938 - 12 FEBRUARIE 1939

În *capitolul al treilea* este abordată problema UC în politica externă a celui de-al Treilea Reich, în perioada de la conducerea guvernului autonom al RS de către ucrainofilul Augustin Voloșin (26 octombrie 1938) și până la alegerile în Seimul UC (12 februarie 1939). Aici punem accentul pe motivarea nazistă a „teoriei Ucrainei Mari” (toamna anului 1938), instituirea regimului autoritar al UC pe fundalul încercărilor unei colaborări economice cu Berlinul, din noiembrie 1938 și până-n ianuarie 1939, instituirii unei dictaturi politice monopartide în preajma alegerilor în Seimul UC, în contextul aventurilor și provocărilor germane.

Dacă în urma Conferinței de la München RS a obținut autonomie, atunci, drept consecință a Arbitrajului de la Viena, ea a pierdut 12,1% din teritoriu și 23,3% din populație, împreună cu principalele orașe: Ujhorod, Muncaci și Bereg. Indiferent cine sau ce partid politic a fost la conducerea ținutului, totuși cea mai mare realizare a RS a fost posibilitatea de a fi reprezentată pe scena internațională. Desigur, asta nu înseamnă că guvernul din Hust a avut atribuțiile de a duce de sine stătător politica externă. Toată perioada de existență a guvernului ucrainean din Hust, adică ceva mai mult de patru luni și jumătate, cele mai importante două figuri din guvern erau fostul maghiarofil A. Voloșin și fostul comunist și social-democrat J. Rewaj.

Dacă rutenii locali s-ar fi identificat ca fiind ucraineni, guvernul lui A. Voloșin n-ar fi fost nevoit să facă vreun pas în direcția instaurării unui regim autoritar. Dacă după Arbitrajul de la Viena ruteni locali care constituiau 75% din populația RS / UC s-ar fi autoidentificat ca ucraineni, guvernul ucrainean n-ar fi avut motive pentru a interzice sau a-și persecuta oponenții săi politici. Însă, situația reală privind identitatea națională a rutenilor evident că era alta decât cea

dorită de liderii mișcării naționale, în frunte cu A. Voloșin și de aceea a fost aleasă calea de autoritarism.

Rolul principal în stabilirea colaborării guvernului UC cu guvernul celui de-al Treilea Reich i-a revenit așa numitei „Conduceri restrânse” a OUN, cârmuite din 12 octombrie 1938 și până în 22 mai 1939 de colonelul Andriy Melnyk.

Înainte de a expune mai detaliat problema abordată, ne vom opri pe scurt la argumentarea „Teoriei Ucrainei Mari” și clarificarea rolului RS / UC în această teorie. Până în toamna anului 1938, Germania deja avea în arhivele sale o bază de dovezi suficientă pentru implementarea politicii bine determinate a Berlinului privind crearea „unui Piemont ucrainean”. Lista unor astfel de proiecte include următoarele: proiectul Bismarck-Hartmann, privind crearea „Regatului Kievean” (1888), ideile ucrainene ale lui Paul Rohrbach și „Planul Schlieffen” (la începutul sec. XX), activitatea pro-germană a „Uniunii Eliberării Ucrainei” (1914-1917), Statul Ucrainean al hatmanului Pavlo Skoropadskyi (1918), protejat al Imperiului German etc. Într-o perspectivă mai recentă, vorbim despre colaborarea naziștilor cu OUN (începând cu anul 1934) și despre implicarea Germaniei Naziste în numirea liderului ucrainenilor, A. Voloșin, în postul de prim-ministru al guvernului autonom al RS (26 octombrie 1928).

În general, în cercurile puterii germane existau două concepții privind soluționarea problemei RS și ambele erau legate de planurile lui Hitler de expansiune spre Est (Ucraina, Balcani, Belarus, Caucaz, Rusia). *Prima concepție*, susținută în special de secretarul de stat al MAE al Reichului, Ernst Woermann, însemna că această regiune are șanse să devină începutul viitorului stat ucrainean (un fel de „Piemont al Ucrainei Mari”).

A doua concepție presupunea sprijinirea planurilor revizioniste ale ungarilor. Pentru prima dată, ea a fost expusă la 10 octombrie 1938, într-o telegramă din partea secretarului de stat al MAE al celui de-al Treilea Reich, Ernst von Weizsäcker, către reprezentanțele diplomatice. În telegramă se menționa că după reglarea problemei nemților din Sudeți, trebuie sprijinite cerințele Ungariei care locuiesc în apropierea orașelor Muncaci și Ujhorod. Guvernele Ungariei și Cehoslovaciei urmează să propună detalii privind corectarea frontierelor.

Deci, planurile Germaniei cu privire la RS nu coincideau cu intențiile adepților ucraineni ai independenței. Politicienii celui de-al Treilea Reich încercau tot timpul să nu piardă susținerea ascunsă a OUN și în așa fel încât să țină în tensiune Praga, Budapesta și Varșovia, în același timp subordonându-și politica externă a Ungariei.

CAPITOLUL IV. RUTENIA SUBCARPATICĂ ANEXATĂ DE UNGARIA ȘI RELAȚIILE SOVIETO-CEHOSLOVACE (MARTIE 1939 -OCTOMBRIE 1944)

În *capitolul patru* atenția e concentrată asupra RS (Transcarpatiei) anexate de Ungaria, în perioada din martie 1939 și până în octombrie 1944. Acest capitol prezintă analiza dimensiunii internaționale a conducerii administrației militare maghiare în Subcarpatia, în martie-iunie 1939, conducerii deosebite a comisariatului regent pe Teritoriul Subcarpatic, în perioada din iulie 1938 și până în octombrie 1944, planurilor lui E. Beneš față de RS și acordului Kremlinului la statul cehilor, slovacilor și ucrainenilor carpatici (toamna anului 1939-1942), formării scheletului unității militare cehoslovace pe teritoriul URSS format din refugiații subcarpatici (1942 – începutul anului 1943). De asemenea, vom aborda locul și rolul Subcarpatiei / Transcarpatiei în relațiile sovieto-cehoslovace, în contextul tratatului de alianță (12 decembrie 1943) și a acordului de alianță (8 mai 1944).

În perioada cuprinsă între 18 martie 1938 și 23 octombrie 1944 istoria RS, la fel ca până în primăvara anului 1919, a fost iarăși strâns legată de Ungaria. În această perioadă statutul juridic al regiunii a fost de două ori modificat: din 18 martie până în data de 7 iulie 1939 a existat o administrație militară temporară, iar din 7 iulie 1939 până în data de 23 octombrie 1944 și-a desfășurat activitatea Comisariatul de Regență al teritoriului subcarpatic. Până în martie 1939, problema autonomiei Subcarpatiei nu a fost pusă niciodată în mod serios în rândul politicienilor ungari.

Datorită legii parlamentare nr. VI privind alipirea teritoriului subcarpatic la statul maghiar, a fost creată în Subcarpatia o instituție administrativă specifică, în comparație cu alte regiuni ale Ungariei – Comisariatul de regență al Ținutului Subcarpatic, cu centrul în orașul Ungvar (Ujgorod).

Toate aspectele de natură politică, militară, socială din perioada respectivă conduc la intervenția militară a Uniunii Sovietice sub pretextul eliberării „poporului-frate” din Ucraina Carpatică, ceea ce s-ar fi terminat, bineînțeles, cu alipirea Ucrainei Carpatice la URSS. Având în vedere suprafața redusă și numărul mic al populației, cel mai convenabil și cel mai potrivit ar fi fost ca Ucraina Carpatică să se unească într-o federație cu Slovacia vecină.

După ocupația germano-sovietică a Poloniei (1-17 septembrie 1939) între Ungaria și URSS a fost stabilită frontiera de stat. Mulți foști cetățeni cehoslovaci proucraineni și / sau de orientare procomunistă, pentru a scăpa de măsurile represive ale noilor autorități maghiare, au fugit ilegal în Uniunea Sovietică. Cu siguranță că nu se va reuși vreodată să se stabilească numărul acestora. La frontierele vestice ale Ucrainei au fost reținuți și arestați circa 10 mii de persoane care au încălcat frontiera sovietică, majoritatea fiind întemnițați în închisorile din fostele regiuni ale URSS ucrainean.

Pe primul loc în relațiile cehoslovaco-sovietice în anul 1943 s-a impus problema referitoare la eliberarea foștilor cetățeni ai Republicii Cehoslovace din lagărele de muncă. După cum susținea Z. Fierlinger, guvernul sovietic în nici un fel nu punea în relație această problemă cu restabilirea integrității teritoriale a Cehoslovaciei, între frontierele precedente Acordului de la Munchen, Moscova pregătindu-se să semneze un acord de alianță cu aceasta.

CONCLUZII

Pe parcursul unei perioade scurte de timp, în circa trei decenii din „sângerosul secol XX” (din 1918 până în 1945), Subcarpatia a parcurs mai întâi statutul autonom al Ruteniei Subcarpatice și Ucrainei Carpatice (octombrie 1938 – martie 1939), în componența Cehoslovaciei, după Conferința de la München, supunându-se unei publicități internaționale largi, pentru a deveni apoi Transcarpatia – cea mai vestică periferie a Ucrainei Sovietice, în componența URSS.

Ironia sorții constă în faptul că rutenii carpatici reprezintă unicul popor din Europa Centrală și de Est care din 1772 și până la sfârșitul Primului Război Mondial (1918) n-a știut ce înseamnă într-adevăr frontiere de stat, iar după ce s-a terminat cel de-al Doilea Război Mondial a fost divizat și traversat de frontierele cu URSS, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România. În plus, marea parte a rutenilor carpatici a nimerit după „cortina de fier” care-i despărțea de lumea civilizată din partea vestică. Subcarpatia și-a schimbat (fără voia sa) adresa de domiciliu milenară într-o reședință asiatică, de șaptezeci de ani, purtând un alt nume – Transcarpatia.

În prima jumătate a anului 1945, la Londra, Edvard Beneš a primit un document semnat de Iosif Stalin privitor la destinul Ruteniei Subcarpatice. Conform consemnărilor ambasadorului I. M. Maiskyi, în viziunea lui Stalin exista o singură cale de soluționare a problemei Ucrainei Carpatice: prin „*manifestarea voinței poporului*” din Rutenia Subcarpatică de a se „*reuni*” cu Ucraina Sovietică Beneš ar putea fi „salvat” de la anunțarea actului cedării RS ca parte integrantă a Cehoslovaciei, lucru care nu însemna nimic altceva decât trădare de stat.

„*Exprimarea voinței poporului*” în stil sovietic reprezenta o parodie a „*referendumului*” pentru „*reunirea Ucrainei Transcarpatice cu Ucraina Sovietică*”, organizat sub controlul total al Armatei Roșii și NKVD-ului. Conform surselor sovietice, până la 1 ianuarie 1945, astfel de „manifeste” au fost semnate de peste un sfert de milion de oameni, ceea ce constituia 50% din toată populația matură a RS. În lunile ianuarie – martie 1945, militarii sovietici și comuniștii locali au înființat în Sighetul Marmației (Maramureș, România) și în Prešov (estul Slovaciei, Republica Cehoslovacă) „rade populare”, care au organizat procesul de consultare a „*voinței poporului*”. Acest „plebiscit” s-a desfășurat prin ignorarea completă a autorităților legitime cehoslovace pe teritoriul suveran al Cehoslovaciei care și-au exercitat atribuțiile din 10 septembrie 1919 până în 29 iunie 1945. Uniunea Sovietică a semnat Acordul internațional privind transmiterea RS (UT) Ucrainei Sovietice din cadrul URSS cu guvernul Cehoslovaciei și nu cu guvernul separatist marionetă (Narodna Rada) al Ucrainei Transcarpatice (RPUT), înființat la 26 noiembrie 1944 sub regia Direcției Politice a Frontului Ucrainean al Armatei Roșii.

Evenimentele care au avut loc în istoria contemporană a Subcarpatiei / Transcarpatiei, din 1938 până în 1945, ne îndeamnă încă o dată să înlăturăm clișeele și stratificările ideologice propagandistice create de regimul totalitar comunist; clișee pe care regimul democratic ucrainean, nu mai puțin stăruitor, le creează cu ajutorul propriilor istorici, publiciști și memorialiști. Pentru a scoate la lumină adevărurile istorice a fost nevoie să apelăm la sursele autentice, la documentele cu caracter diplomatic (scrisori, depeșe, stenograme ale ședințelor etc.) produse de câțiva jucători cu drepturi inegale pe terenul subcarpatic / transcarpatic: Cehoslovacia, Germania nazistă, Ungaria, Polonia, Uniunea Sovietică și România. Realizarea acestui lucru n-a prezentat dificultăți deosebite grație faptului că majoritatea documentelor oficiale, personale și de altă proveniență au fost deja publicate.

În ultimul an din cel de-al Doilea Război Mondial (1945), precum și înainte de începerea lui (1939), atenția înalților politicieni europeni (diplomați, militari) și a societății vigilente (experți, jurnaliști) din nou era ațintită asupra teritoriului mic din mijlocul Europei. Acest teritoriu era „*pământul fără nume*”, recunoscut oficial ca RS la Conferința de Pace de la Paris prin Tratatul de la Saint-Germain. De atunci și până în noiembrie 1945, RS a intrat juridic în componența Republicii Cehoslovace. Pentru o perioadă scurtă de existență (din octombrie 1938 și până în martie 1939), RS a avut statut de autonomie, cu guvern și parlament (seim) propriu și finanțare de la Praga. Beneficiind o perioadă oarecare de susținerea morală din partea Germaniei Naziste și obținând un credit nemaipomenit de încredere la alegerile în Seimul UC care au avut loc în 12 februarie 1939 și la care a participat doar o singură putere politică – OUN – condusă cu onoare de prim-ministrul pr. A. Voloșin, în 15 martie 1939, guvernul autonom a reușit să proclame independența UC. Acest Stat Ucrainean din centrul Europei, nerecunoscut de nimeni, a existat doar o singură zi.

La 29 iunie 1945 s-a întâmplat ceea ce a avut loc și la 29-30 septembrie 1938. În ambele cazuri soarta poporului a fost hotărâtă după principiul „despre noi – fără noi”, doar că viitorul Republicii Cehoslovace a fost hotărât la München de către Germania, Italia, Franța și Anglia,

în timp ce viitorul RS (Transcarpatiei) – la Moscova. Nu întâmplător, renumitul istoric ceh, de origine subcarpatică, Ivan Pop, numește acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945 „*München rutenesc*”.

Cu toate că teritoriul RS, „eliberat” juridic la sfârșitul lui octombrie 1944 de către Armata Roșie, încă rămânea parte suverană a Republicii Cehoslovace, „eliberatorii” și cârmuitorii comuniști regionali, subordonați lor, realizau o sovietizare și ucrainizare totală a populației locale. Prin semnarea „manifestului” privind „reunirea” UT cu Ucraina Sovietică din URSS a avut loc nu numai „exprimarea benevolă a voinței poporului muncitor”, ci și eliminarea treptată din uzul oficial a denumirilor determinate istoric RS, *rusin* și *rusin subcarpatic*. Acești termeni au fost înlocuiți în ordine administrativă de către noua putere oficială cu termeni transportați în perioade și moduri diferite de peste Carpați: *UT*, *ucraineni* și *ucraineni transcarpatic*.

La 7 iulie 1945, în revista „*The Economist*”, apărută la Londra a fost publicată o avertizare privind definirea „reunirii” sau „restituirii” UT Ucrainei, care era folosită des în presa sovietică: „*Discuțiile despre „restituirea” ei Uniunii Sovietice sunt nu mai mult decât implicare în mitologia politică. Mai corect ar fi de spus că alipirea Ucrainei Transcarpatice prezintă pur și simplu un ultim episod din „adunarea” pământurilor ucrainene de către generalisimul Stalin*”. Și acesta era adevărul. La 22 martie 1948, la ședința Consiliului de Securitate al ONU, s-a discutat problema participării sovietice la revoluția comunistă din Cehoslovacia. La propunerea ambasadorului din Chile a fost invitat fostul reprezentant al Republicii Cehoslovace în ONU, dr. I. Papanek, pentru a explica comunității internaționale această invazie a Kremlinului. Printre altele, el a amintit cu sfială și despre atitudinea sovietică față de delegația împuternicită a guvernului cehoslovac legal în RS, în Hust, din toamna anului 1944 – primăvara anului 1945. „*Prin intervenirea Armatei Roșii, Rutenia Subcarpatică a fost ruptă de la Cehoslovacia cu toate că majoritatea populației dorea ca acest ținut să rămână parte componentă a Cehoslovaciei*”.

La 22 ianuarie 1946, prin hotărârea Prezidiului Consiliului Suprem al URSS a fost înființată Regiunea Transcarpatică a RSSU, cu 13 districte și două orașe – Ujhorod și Muncaci. Din 24 ianuarie 1946, pe teritoriul regiunii se respecta legislația RSSU, Constituția și legile URSS. Practic însă, chiar din decembrie 1949, organele comuniste locale de respectare a legii („SMERȘ”, NKVD, MDB, procuratura, judecătoriile) în mod ilegal aplicau legislația sovietică față de locuitorii RS care au desfășurat „activitate antisovietică” în perioada interbelică și de război (arestări, anchete penale, executări de pedepse etc.). În consecință, prețul „manifestului de reunire” cu Ucraina Sovietică s-a dovedit a fi prea mare: regimul comunist pune presiune nu numai pe ucrainenii naționali conștienți din tabăra pr. A. Voloșin, urmași ai „Jurământului lui Hannibal” al lui Mihail Dragomanov (1895), dar și pe cei cu care guvernul autonom ucrainean din Hust era prieten (nemți și români), pe cei pe care îi răbda (evrei) și cei cu care dușmănea (cehi și unguri).

În perioada 18 noiembrie – 16 decembrie 1944, armatele de front ale MAI pentru apărare a celui de-al 4-lea Front Ucrainean din UT au depistat și reținut, în total, 22 951 persoane, printre care 14 202 soldați, sergenți și ofițeri de naționalitate maghiară și germană, 8 564 persoane obligate să slujească și 185 jandarmi și polițiști tot de aceste naționalități. Toți au fost concentrați în taberele de prizonieri ale Armatei Roșii: în Svaleava (SPV-2) și în tabăra din Percin de pe teritoriul UT, în tabăra de pe front, din or. Sambir, reg. Lvov și în alte tabere de acest fel pentru prizonieri militari din or. Novâi Borâsov (№ 13), reg. Minsk în Belarus, în orașele din Donbas, Kharkiv etc. Acolo ei mureau de foame, frig și lipsa materialelor sanitare și îngrijirilor medicale. Conform datelor din 21 aprilie 1945, numai în tabăra din or. Novâi Borâsov, din

reg. Minsk, au murit unguri și nemți din UT: până la 1 ianuarie 1945, din 4 039 de persoane aflate acolo au murit 405; la 1 februarie 1945, morții numărau 805 persoane din totalul de 6 060, până la 1 martie 1945, din 5 260 de persoane muriseră 1 052. În general, se știe de cel puțin 30 000 internați de către subdiviziunile NKVD și SMERȘ printre ungurii și nemții subcarpatici, date prezentate oficial în raportul șefului direcției politice a celui de-al 4-lea Front Ucrainean, general-locotenentului M. Pronin, la 10 iulie 1945. Până la începutul anului 1945, în taberele de lucru au fost trimiși deja 70 000 de unguri, dintre care aproape 25 000 din Subcarpatia / Transcarpatia, cu vârste cuprinse între 18 și 55 de ani. În anii 1946-1950 lor li s-au alăturat încă 10 000 de unguri transcarpatici. În afară de aceasta, la 15 ianuarie 1945, RPUT a adoptat hotărârea privind evacuarea din ținut a așa numiților „lucrători la drumuri secui”, aduși cândva în Subcarpatia în calitate de funcționari de către puterea maghiară.

Nemții subcarpatici au fost urmăriți de represalii și mai serioase. În toamna anului 1944, mulți dintre ei au reușit să se strămute în țările materne: Germania (de Vest 1920 persoane, de Est 373 persoane) și Austria – 53 persoane. Cei mai mulți nemți au plecat din satele Ust-Ciorna (400 persoane), Nimețka Mokra (330 persoane), Verhnii Koropeț (183 persoane), Sofiivka (181 persoane), Dracino (128 persoane), Ruska Mokra (104 persoane), Lalovo (90 persoane), Kuceava Germană (88 persoane). Mulți dintre ei au murit pe drum. În 22 decembrie 1944, în baza ordinului consiliului militar al celui de-al 4-lea Front Ucrainean, RPUT a emis o circulară „*Privind mobilizarea populației de naționalitate germană și a muncitorilor, în calitate de forță de tracțiune pentru transportarea lemnelor*”. Cei mai mulți nemți au fost evacuați în batalioane de muncitori la combinatul cocsochimic № 3 din Nova Horlivka (Donbas). În 15 ianuarie 1946, NKVD din cadrul URSS emite directiva № 1934 privind deportarea în masă a persoanelor de naționalitate germană din UT. Această directivă îi privea mai ales pe cei care s-au compromis mai mult în perioada ocupării germano-maghiare: membrii și părtașii organizației naționaliste germane „Volksbund”, membrii SS și familiile lor. Conform acestei directive, pe parcursul anului 1946, au fost evacuați în Siberia la exploatare forestieră (cei mai mulți în reg. Tiumen) 2000 de familii de nemți. Cu toate că la 13 decembrie 1955 Prezidiul Consiliului Suprem al URSS a emis ordinul № 129/23 „*Privind anularea restricțiilor legate de situația juridică a nemților și a membrilor familiilor lor care se află în așezări speciale*”, puterea sovietică le-a permis să se întoarcă oficial în Transcarpatia doar în anul 1974. În același an, în Transcarpatia locuiau 4 230 nemți (0,4% din populația regiunii), iar în 1979 – 3 746 (adică 0,3%).

Între 1945 și 1954, drept consecință a migrațiilor populației din Transcarpatia, aprox. 70 000 de locuitori diferiți din punct de vedere etnic, religios și social, forțați să abandoneze plaiul natal au fost înlocuiți cu ruși și ucraineni atei și omogeni din punct de vedere etnic și social, din regiunile de est ale Ucrainei și din Federația Rusă. Și numai în istoriografia ucraineană se poate citi despre faptul că din toamna anului 1938 și până în primăvara anului 1944, în urma unor pierderi umane neînsemnate, a deportărilor evreilor din primăvara – vara anului 1944, strămutării cehilor și a slovacilor (și a deportărilor ungarilor și a nemților), „în anii 1945-1950, procentul ucrainenilor a crescut de la 65% până la 75-80%”.

După aproape două decenii, creația Masaryk-Wilson din anii 1918-1919 – Rutenia Subcarpatică („Mica Elveție” sau „Davosul Subcarpatic”) – a luat sfârșit, cu o deformare majoră a identității locale. Într-o perioadă scurtă, din toamna anului 1938 până în toamna anului 1945, teritoriul cu o suprafață de peste 12 000 km² și cu o populație de aprox. 700 000 persoane, s-a transformat într-un poligon de diplomație, agenți sociali și echipament militar al statelor agre-

sive, precum Ungaria, Polonia, Germania și Uniunea Sovietică. Dacă pentru Budapesta și Varșovia proiectul ucrainean era categoric inadmisibil în orice variantă în acest ținut, pentru Berlin și Moscova nu exista un alt proiect decât cel ucrainean. Diferența consta doar în faptul că cel de-al Treilea Reich aproape tot timpul simula că se joacă de-a proiectul „Ucraina Mare”, Piemont-ul care ar fi posibil în Subcarpatia. Mulți din UT credeau sau doreau să creadă în această înșelăciune informațională a Berlinului; din 26 octombrie 1938 și până la ultimul „memorandum” al lui A. Voloșin, adresat ministrului de externe al Reich-ului, Joachim von Ribbentrop, politica guvernului era îndreptată spre copierea oarbă a teoriei și practicii Germaniei Naziste. Afirmarea, în urma alegerilor din 12 februarie 1939, a dictaturii politice monopartide în UC (OUN) cu organizația paramilitară (Siciul Carpatic) prezintă dovada acestui fapt. În schimb, URSS a perceput „ucrainitatea” din punct de vedere internațional, comunist, și nu naționalist. Însă pentru locuitorul de rând din Subcarpatia / Transcarpatia care pe parcursul a 20 ani s-a deprins să trăiască în Cehoslovacia în democrație și să aleagă cel mai bun partid din 20 de forțe politice, alegerea oricum s-a terminat atât în vremea naționalistului ucrainean, A. Voloșin (1938-1939) cât și în timpul comunistului ucrainean, I. Turianytsia (1944-1946). Chiar și regiul maghiar al comisariatului regent pe Teritoriul Subcarpatic din perioada iulie 1939 – martie 1944 era mult mai liberal.

Nu se știe cât corespund adevărului cuvintele scrise de contemporanii ministrului ucrainean Julian Reway, precum că acolo unde de obicei răsare Soarele de data aceasta va și apune – în UC (Subcarpatia), însă cu încredere se pot trage câteva concluzii. Pe parcursul anilor 1938-1945, în politica marilor state (Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România, Germania, URSS) Rutenia Subcarpatică (Transcarpatia) a ocupat un loc cheie și a jucat rolul unei „afaceri geostatice” prețioase (această politică încă n-a fost numită astfel) și nu a unei „monede de schimb” ieftine, cum a fost apreciată de obicei. Și nu prea conta cine exercită această politică – SUA și Cehoslovacia (1918-1919), Germania și Ungaria (1938-1939) sau Republica Cehoslovacă și URSS (1944-1945). Întotdeauna diferite erau doar așteptările acestor state și prețul plătit de locuitorii de rând ai Ruteniei Subcarpatice (Transcarpatiei) pentru schimbatul des al cetățeniei fără să-și părăsească satul sau orașul.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Izvoare

I.1. Izvoare inedite

Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia (Державний архів Закарпатської області /ДАЗО/)

1. фонд 1, опис 2: *Матеріали перепису населення Закарпатської області 1946 р.*
2. фонд 2: *Президія Крайового Управління (Земського Уряду) Підкарпатської Русі, м. Ужгород, оп. 1: Кореспонденція Президії Ради Міністрів Карпатської України та розпорядження карпатської Ради Міністрів; оп 2: Рапорти і накази поліції та місцевих органів адміністрації, спр. 284; спр. 302; спр. 315; спр. 359; спр. 316.*
3. фонд 3: *Президія правління Карпатської України, м. Хуст (1938-1939), оп. 1. Кореспонденція Президії Ради Міністрів Карпатської України і розпорядження Карпатської Ради Міністрів; оп. 2: Кореспонденція Уряду Ради Міністрів Карпатської України; оп 3: Розпорядження та рішення уряду Карпатської України; оп. 4. Розпорядження та рішення уряду Карпатської України.*
4. фонд 14: *Берегівське жупанське управління, м. Берегово (1919-1926).*
5. фонд 17: *Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України, м. Хуст (1938-1939), оп. 1: Кореспонденція та розпорядження Міністерства внутрішніх справ Карпатської України; оп. 2: Рапорти поліції та жандармерії про антидержавну діяльність.*
6. фонд 28: *Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород (1919-1938).*
7. фонд 30: *Ужгородський крайовий королівський суд, м. Ужгород (1919-1938).*
8. фонд 34: *Державне посередницьке управління праці Підкарпатської Русі, м. Ужгород (1921-1939).*
9. фонд 67: *Берегівський бургомістр, м. Берегово (1938-1944).*

Arhiva Centrală de Stat a Organismelor Supreme de Putere și Administrație ale Ucrainei (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України /ЦДАВОУ/):

1. фонд 1: *Верховна Рада України, оп. 30.*
2. фонд 269: *Документи і матеріали українських організацій, союзів, оп. 1: Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громадян на еміграції*
3. фонд 3575, оп. 1, спр. 18: *Вісті «Карпатська Січ» (1939); спр. 46: Українська пресова служба в Римі (1940).*
4. фонд 3576, оп. 1, спр. 18; спр. 46.

I.2. Izvoare editate

I.3.1. izvoare documentare

1. [Др. Бандусяк], *За кулісами подій. Президії Української Центральної Народної Ради (слідчій комісії) в Хусті, in Дмитро Климпуш – головний командант «Карпатської Січі».*

- Документи, спогади, статті, вірші, упорядкування О.Д. Довганич та М.І. Кухта, «Поличка «Карпатського краю», Ужгород, 1997.
2. *Anglo-American perspectives on the Ukrainian question 1938-1951. A documentary collection*, red. L. Luciuk, B. Kordan, Limestone Press, Kigston-Ontario and Vestal New York, 1987.
 3. Beneš Edvard, *Reč o problému Podkarparském a jeho vztahu k Československé republice*, Praha, 1934; передрук: *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu* (1996); передрук: *Edvard Beneš a Podkarpatská Rus*, Užhorod, 2006.
 4. *Brief des Außenministers Csáky an den ungarischen Gesandten in Berlin, Sztójay, 3 III 1939*, in *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumenter zur ungarischen Aussenpolitik 1933-1944*, sz. Magla Ádám, Lajos Kerekes, Akadémiai Kiadó, 1966.
 5. *Československá zahraniční politika v roce 1938*, red. J. Dejmek, svazek II, Praha, 2000.
 6. *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních. 1939-1945, Dokumenty*, Díl. 1. *Brezen 1939 - Červen 1943*, Praha, 1998.
 7. *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, Sv. 1. *Vztahy mezinárodnodiplomacie k politice československé emigrace na západě*, Ed. L. Otáholová a M. Cervinková, Praha.
 8. *Kárpátalja önkormányzatának dokumentumai*, in Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939-1945*, Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae, 9, Nyiregyháza, 2005, 10 dok.
 9. Markus Vasyi, *L'incorporation de L'Ukraine Subcarpathiquea L'Ukraine Sovietique 1944-1945*, Préface de M. André Pierre, Centre Ukrainien d'études en Belgique, Louvain, 1956, 12 documents.
 10. *Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. říří 1919*, in Tóth Andrej – Novotný Lukáš – Stehlík Michal, *Narodnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Univerzita Karlova v Praze, Vydavatelstvo TOCCA, 2012.
 11. *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (10. september – 2. November 1938)*, zost. Ladislav Deák, Matica slovenská, Martin, 2002.
 12. Аржевітін Станіслав, *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*, Видавництво «Тезис», Вінниця, 2013.
 14. *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортації ні процеси. 1944–19455 рр. Архівні документи і матеріали*, Упорядник – О.М. Корсун, Видавництво «Карпати», 2012, 780 с.: іл.
 15. *Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «СМЕРШ». Март 1939 - 1946*, Москва, 2006.
 16. Мазурок Ігор, *Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр. (Історико-правове дослідження)*, Карпатська Вежа, Ужгород, 2010, 41 документ.
 17. Маркусь Василь, *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944-1945*, Вступне слово: Андре Пера, Друге вид., ІНТЕЛ, Київ, 1992, 3 документи.
 18. Марьяна В.В., *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Документальный очерк*, Новый хронограф, Москва, 2003, 69 документов.

I.2.2. izvoare narrative

1. *Edvard Beneš a Podkarpatská Rus*, Užhorod, 2006.
2. Kozma Miklós, *Kárpátalja visszavétele. Napló*, Kárpátalja Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999.

2. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja.* Noppló, szerk. Brenzovics László, KMKKSZ, Ungvár, 2009.
3. Бірчак Володимир, *Карпатська Україна. Спогади й переживання*, Видавництво «Гражда», 2007.
4. Брацайко Юлій, «Що я видів на Закарпаттю...»: *Спогади*, передмова та упорядкування І. Ліхтей, Ю. Сідей, Поліграфцентр «Ліра», 2009.
5. Волошин Августин, *Вибрані твори*, Упоряд., вступ. стаття та прим. О.В. Мишанича, «Закарпаття», Ужгород, 2002.
6. Росоха Степан, *Спомини. Події та люди на моєму життєвому шляху*, «Мистецька лінія», Торонто – Ужгород, 2001.

II. Periodice

1. “Amerikansky Russky Viestnik”, Homestead, PA, 1941, 1943
2. “Kárpátaljai közlöny – Подкарпатский вѣстникъ”, Унгварь, 1944
3. “Kárpáti Híradó”, 1944
4. “Nové Československo”, Moskva, 1945
5. “The Economist”, 1945
6. “Бюлетень пресової служби Карпатської України”, Хуст, 1939
7. “Закарпатська правда”, 1944
8. “Календар Гандя на 1940 переступный рокъ”, Будапешт, 1939
9. “Календарь культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра
10. “Карпато-русский голосъ”, Ужгородъ, 1938, 1941
11. “Литературна Недѣля”, 1941
12. “Наступ, Орган націоналістичної думки”, Хуст, 1939
13. “Недѣля”, 1942, 1943
14. “Радянська Україна”, 1944, 1945
15. “Нова свобода”, Український незалежний щоденник, Ужгород, Хуст, 1938-1939
16. “Урядовый вѣстникъ правительства Подкарпатской Руси”, 1938-1939

III. Lucrări generale

1. Bendász István, *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999.
2. Botlik József, *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*, Hotodik sip alapítvány, Budapest, 2000.
3. Durica Milan S., *Dejiny Slovenska a slovákov*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1996.
4. Fischer J., *The Sources of Nationalism in the Post-Communist Europe and Methods of Overcoming Them*, in *Polish Political Science, Yearbook*, 1995, XXV, Lublin, 1995.
5. Gořec Jaromír, *Podkarpatská Rus – země neznámá*, Praha, 1993.
6. *Historiography*, in *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Revised and Expanded Edition; Editors Paul Robert Magocsi and Ivan Pop, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2005.
7. Pop Ivan, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, Nakladatelství Libri, 2005
8. Zilynskyj Bohdan, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994)*, Xegem, Praha, 1995.

9. *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, Szerkesztette: Bényai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel, Aposztrófkiaadó, Budapest, 2013.
10. Вандич Пьотр, *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні*, пер. з англ. за першим і другим виданням Софії Грачової, наукова редакція перекладу, післямова та покажчик Андрія Портнова, Критика, 2004.
11. Верига Василь, *Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.*, у 2-х томах, Видавництво Отців Василіян «Місіонер», Львів, 1998.
12. Данилець Юрій, *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ століття: Монографія*, Передмова В. Фенича, Карпати, Ужгород, 2009.
13. Довганич Омелян, *Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією»*, Видавництво «Гражда», 2008.
14. Еган Едмунд, *Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум*, Ужгород, 2001.
15. Магочій Павло-Роберт, *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі*, in Павло-Роберт Магочій, *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. Н. Кушко та С. Біленький, з нім. Ю. Дуркот, Ред. укр. тексту В. Падяк, Видавництво В. Падяка, Ужгород, 2015.
16. Магочій Павло-Роберт, *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка, Вид-во В.Падяка, Ужгород, 2006.
17. Магочій Павло-Роберт, *Традиція автономії на Карпатській Русі*, in Павло-Роберт Магочій, *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Видавництво В. Падяка, Ужгород, 2015.
18. Мушинка Микола, *Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси*, Київ, 2005.
19. Патриляк Іван, *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939-1960 роках*, Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», Харків – «Часопис», Львів, 2015
20. Плохій Сергій, *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*, Клуб сімейного дозвілля, Харків, 2016.
21. Снайдер Тімоті, *Чорна земля. Голокост як історія і застереження*, 3 англ. пер. Павло Білак, Олеся Камишникова, Тетяна Родіонова; Наук. ред. Володимир Склокін, Медуза, Київ, 2017.
22. Стариков Н., *Кто заставил Гитлера напасть на Сталина*, Москва, 2008.
23. Фенич Володимир, *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2015.
24. Черничко Степан – Фединець Чілла, *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): Монографія*, Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2014.

IV. Lucrări speciale

1. Ablonczy Balázs, *A leghűségesebb nemzet és a völgyátak. Teleki Pál a ruszinokról és Északkeleti Felföldről*, in *Kárpátalja 1938-1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*, Szerkesztette Fedinec Csilla, Teleki László Alapítvány, REGIO, Budapest, 2004.

2. Adamová M., *Mnichovská krize a Mad'arsko: rozpad versailleské smlouvy ve střední Evropě (1. část)*, in *Střední Evropa*, Praha, 1999, č. 92.
3. Barabás László, *A német konzervatívok és a trianoni békekötés, in 1918. Sfârșit și început de epocă / Korszakvég - korszakkezdet / The End and the Beginning of an Era*. Coordonatori: dr. Cornel Grad și Viorel Ciubotă, Editura Muzeului Sătmărean – Editura «LEKTON» Zalău, Satu Mare - Zalău, 1998.
4. Batowski H., *Rumuńskapodróż Becka w paŹdzierniku 1938 roku*, in *Kwartalnik Historyczny*, roč. LXV, 1958, № 2.
5. Belej Milan, *K demografickým aspektom vystáhovalectva východného Slovenska do USA pred I. Svetovou vojnou v medzivojnovom období*, in *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny, I*, Zostavili: Peter Kónya a René Matlovič, UNIVERSUM, Prešov, 1997.
6. Beneš Eduard, *Podkarpatská Rus s hlediska zahraničně-politického*, in *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*, redigoval Jasoslav Zatlukal, Vydal Klib přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, Bratislava, 1936.
7. Bogiv Oleksandr, *A kárpátukrán kérdés hatása a magyar-német viszonyra 1938-1939-ben*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
8. Buchet Constantin, *Centrele iredentiste ucrainene și România (1920-1940)*, in *Relații româno-ucrainene: Istorie și contemporaneitate*, Coordonatori: Viorel Ciubotă, Vasile Marina, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999.
9. Cichoracki Piotr – Dabrowski Dariusz, *Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
10. Csernicskó István, *Volosin nyelvi nézetei (nyelv) politikai kontextusban*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
11. Danilák Michal, *Podkarpatská Rus v politike susedných štátov (1918-1938)*, in *Veľka politika a malé regióny 1918-1939*, Universum, Prešov, 2002.
12. Fedinec Csilla, *«...önbizalmat jelentene...» Kárpátalja a reviziós időszak magyar politikai retorikájában*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
13. Hauner Milan, *Podkarpatská Rus (PR) v zahraničné-politické koncepcii prez. Beneše, 1938-1945*, in *Подкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року*, Упорядники: В.І.Фенич, І.О. Шніцер, АУТДОР-ШАРК, Ужгород, 2015.
14. Jarnecki Michał – Kołakowski Piotr, *«Ukraiński Piemont». Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa, 2017.
15. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
16. Mičianik Pavel, *Mad'arské teroristické útoky na Podkarpatskú Rus od októbra 1938 do marca 1939*, in *Подкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року*, Упорядники: Фенич В.І., Шніцер І.О., Видавництво «Шарк», Ужгород, 2015.

17. Moser Michael, *Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai vagy nyelvészeti kérdés?*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
18. Oficinskij Roman, *A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
19. Porumbăcean Claudiu, *Împărțirea bunurilor fostului județ Ugocea între România și Cehoslovacia în urma divizării lui de frontiera dintre cele două state*, in *Relații româno-ucrainene: Istorie și contemporaneitate*, Editori: Irina Liuba Horvat, Anastasia Vehesh, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2016.
20. Rychlík Jan, *Határrezsim Kárpátalján 1919-1939 között*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
21. Schvarc Michal – Pekár Martin, *Szlovákia keleti határának kérdése 1938-1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
22. Šmigel' Michal, *Sovietska repatričná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944-1942)*, in *Migračné procesy Slovenska (1918-1948)*, Michal Šmigel', Pavol Tišliar a kol., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Bellanium, Banská Bystrica, 2014.
23. Schvarc Michal – Pekár Martin, *Szlovákia keleti határának kérdése 1938-1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
24. Švorc Peter, *A kárpátaljai autonómia kérdése és régió Magyarországhoz csatolása*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
25. Trașcă Ottmar – Grad Cornel, *Un studio documentar al serviciului secret de informații al armatei Române despre situația Ucrainei și României în contextul expansiunii celui de-al III-lea Reich spre Estul și Sud-Estul Europei (5 ianuarie 1939)*, in *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (30 червня – 1 липня 2009 р., м. Сату Маре, Румунія)*, Ред. колег.: І.І. Вовканич (голова), І.-Л. Горват, В. Чубота та ін., Ужгород – Сату Маре, 2011.
26. Zeidler Miklós, *A magyar revizionizmus és Kárpátalja*, in *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Szerkesztette: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
27. Вегеш Микола – Токар Маріан, *Мюнхенська конференція*, in *Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання)*, Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець, [Редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С.Черничко, Відп. за вип. М. Токар], Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2010.

28. Гоменюк Іван, *Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперії до Гляйвіцької провокації*, Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», Харків, 2017.
29. *Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр.*, Ред.: Василь Маркус, Василь Худанич, Гражда-Карпати, Нью-Йорк-Чикаго-Ужгород, 1999.
30. Офіцинський Роман, *Окупація та анексія Карпатської України (березень-липень 1939 р.)*, in *Карпатська Україна (1938-1939 рр.)*. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції до 70-річчя проголошення Карпатської України (Пряшів, 5 березня 2009 року), упорядник проф. Михайло Роман, Пряшів-Ужгород, 2010
31. Пагіря Олександр, *Іван Кедюлич (1912-1945)*, in *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії*, Упорядник – С.Д. Федака, Видавництво «Закарпаття», Ужгород, 2010.
32. *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року*, Упорядники: В.І. Фенич, І.О. Шніцер, АУТДОР-ШАРК, Ужгород, 2015.
33. Плахи Іржі – Пейчох Іво – Томек Прокоп, *Громадяни Підкарпатської Русі в боротьбі за свободу Чехословаччини 1938-1945*, Інститут військової історії, Прага, 2014.
34. Пушкаш Андрей, *Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918-1945*, Інститут славянознавства РАН, Європа, Москва, 2006.
35. Славік Юрій, *Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті*, Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», Дніпро, 2017.
36. Фенич Володимир, *Повернення європейського минулого. «Мала Швейцарія» та «Підкарпатський Давос»: Підкарпатська Русь (Закарпаття) у складі Чехословацької Республіки 1919–1939 рр. очима Ярослава Достала та Юрія Фатули*, in *Достал Ярослав. Європейське коріння. Путівник-довідник*, Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули; Вступне слово Володимира Фенича, Карпати, Ужгород, 2016.
37. Худіш П.М., *Міжнародна реакція на приєднання Закарпаття до СРСР (1944–1945 рр.)*, in *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2016, Випуск 45, Том 1.
38. Шніцер Ігор, *Проблема Підкарпатської Русі (Закарпаття) у чехословацько-радянських відносинах в роки Другої світової війни*, in *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 жовтня 2014 року*, Упорядники: В.І. Фенич, І.О. Шніцер, АУТДОР-ШАРК, Ужгород, 2015.